

DOI: <https://doi.org/10.30546/2309-1347.2024.3.87.219>

H Ü Q U Q L A W

UOT: 342.2/7

SAMİRƏ BABAYEVA

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının
Hüquq kafedrasının dosenti, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru**

e-mail: samirababayeva@list.ru

CİNAYƏT MƏSULİYYƏTİNİN VƏ CƏZANIN FƏRDİLƏŞDİRİLMƏSİ İNSAN HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ TƏMİNİ MEYARI KİMİ: MÜQAYİSƏLİ HÜQUQİ TƏHLİL

Bütün rəhbər prinsiplər nəzərə alınaraq, cinayət qanununun müddələrinin cinayət törətmiş şəxsə tətbiqi bilavasitə cinayət məsuliyyətinin və cəzanın fərdiləşdirilməsi prosesi ilə yekunlaşır ki, məhz bu məqam insan hüquq və azadlıqlarının təmini meyarı kimi çıxış edir. Fərdiləşdirmə prosesi iki istiqamətdə həyata keçirilir: cinayət məsuliyyətinin fərdiləşdirilməsi və cəzanın fərdiləşdirilməsi. Cinayət məsuliyyətinin fərdiləşdirilməsi qanunverici tərəfindən (Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi) həyata keçirildiyi halda, cəzanın fərdiləşdirilməsi hüququ tətbiq edən orqanlar tərəfindən həyata keçirilir və ən sonda hakim cəza təyini prosesi ilə yekunlaşır. Cinayət məsuliyyətinin fərdiləşdirilməsi prosesi qanun yaradıcılığı fəaliyyəti ilə bilavasitə bağlıdır. Bu səbəbdəndir ki, cinayət qanunu mövcud hüquqi, siyasi, mədəni, iqtisadi və s. proseslərin inkişaf istiqamətlərinə uyğun olaraq daim təkmilləşir, dövrün tələbləri ilə uzlaşmayan müəyyən tərkiblər cinayət qanunundan çıxarılır, yeni tərkiblər əlavə olunur. Bu proses cinayət hüququnda kriminalizasiya və dekriminalizasiya institutu kimi adlandırılır. Cinayət ictimai-təhlükəli əməldir və bu əməllərin cinayət qanununda dəqiq tənzimlənməsi cinayət məsuliyyətinin differensiasiyasını

təmin etmiş olur. Fikrimizcə, cinayət məsuliyyətinin differensiasiyası işinin daha təkmil təşkili ilə əlaqədar cinayət qanununda bir sıra dəyişikliklərin edilməsi zəruridir.

Ən aktual məsələlərdən biri ekosid və urbisid cinayətlərinin cinayət qanununda təsbit edilməsi zəruriliyi ilə əlaqədardır. Uzun illər erməni işğalı altında qalan tarixi və qanuni torpaqlarımızda şəhərlər, kəndlər dağıdılmış, mədəni sərəvtlər, tarixi abidələr məhv olmuşdur. Belə böyük həcmli, hesablanmış və cinayətkar siyasətin tərkib hissəsi olan davranışları “Əmlakı qəsdən məhv etmə və ya zədələmə” (Cinayət Məcəlləsinin 186-cı maddəsi) cinayət tərkiblərinə sığışdırmaq qeyri-mümkündür. Digər maddə ilə müqayisəli təhlil etsək, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin “Silahlı münaqişə zamanı beynəlxalq humanitar hüquq normalarını pozma maddəsi”nin 116.0.2, 116.0.6, 116.0.7, 116.0.8, 116.0.8-1, 116.0.8-2, 116.0.8-3-cü bəndlərində qeyri-hərbi olmuş obyektlərə vurulmuş ziyan məsuliyyətin differensiasiya vasitəsi kimi qeyd olunmuşdur. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, bu maddə cinayətin məhz silahlı münaqişə zamanı törədilməsini nəzərdə tutulur. “Silahlı münaqişə” anlayışı aktiv hərbi əməliyyatların aparıldığı zamanı əhatə edir. Eyni zamanda,

maddənin adında istifadə olunan “beynəlxalq humanitar hüquq” termini müharibə aparılmasının beynəlxalq hüquqla müəyyən olunmuş qanunlarını və adətlərini nəzərdə tutur.

Erməni işğalçılarının Azərbaycan dövlətinə qarşı, onun infrastrukturuna, tarixi və mədəni abidələrinə, yaşayış obyektlərinə qarşı törətdiyi əməllər isə tək-cə silahlı münaqişə zamanı deyil, atəşkəs dövründə, 30 illik işğal zamanı sistematik, kütləvi və məqsədyönlü cinayətkar mövqə ilə səciyyələnir.

30 illik işğal dövründə respublikamızın ekologiyasına da çox böyük zərər vurulmuş, heyvanlar aləmi, meşələr məhv edilmiş, yandırılmış, çayların suyu zəhərlənmiş (Araz çayının sol qolu olan Oxçuçay buna xüsusilə nümunə ola bilər), bulaqlar qurumuşdur. Bu əməllər beynəlxalq cinayətlər kimi Cinayət Məcəlləsinin “Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər” fəslində yer almalıdır. Bu cinayətin törədilməsi sistematiklik və məkrli mövqə ilə səciyyələnir, bu səbəbdən “Ekoloji cinayətlər” fəslinin müvafiq maddələri ilə cinayət məsuliyyətinin yaranmasını istisna edir. Qonşu Rusiya Federasiyasının cinayət qanunvericiliyində də, ekosid sülh və insanlıq əleyhinə cinayət kimi təsbit olunmuşdur.

Ekosid və urbisid cinayətlərinin “Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər” fəslində təsbit olunmasının digər cinayət-hüquqi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, əvvəla cinayət hüququnun universallıq prinsipinin təsiri altına düşmüş olur, digər tərəfdən isə, bu fəslin cinayətlərinə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətləri şamil edilmir.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində müvafiq olaraq urbisid və ekosid cinayət tərkiblərinə aşağıdakı məzmununda anlayış verilməsini təklif edirik:

104-1. Urbisid

- Şəhər, rayon, kənd və ya qəsəbə ərazilərində mövcud olan yaşayış yerlərinin, tarixi abidələrin, və ya mədəni sərəvətlərin kütləvi məhvinə yönəlmiş əməllər
- 8 ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

104-2. Ekosid

- Bitki və ya heyvanlar aləminin kütləvi məhv edilməsi, yerin təkinin, atmosferin və ya suların zəhərlənməsi ilə müşayiət olunan ekoloji qəza yaradan əməllər
- On iki ildən iyirmi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Digər bir məsələ, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 172-ci maddəsi – “Özgənin uşağını dəyişdirmə” ilə əlaqədardır: “Tibb müəssisələrində uşağın mühafizəsi və ya ona qayğı göstərilməsi vəzifəsini daşıyan şəxs tərəfindən tamah məqsədilə, intiqam və sair alçaq niyyətlə özgənin uşağını dəyişdirmə – üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır”. Bu maddənin məzmunundan görüldüyü kimi, özgənin uşağını dəyişdirmə cinayət tərkibinin subyektı xüsusiyyətdir, yəni tibb müəssisələrində uşağın mühafizəsi və ona qayğı göstərilməsi vəzifəsi həvalə edilən şəxs başa düşülür. İnsan mülki dövrünün predmeti deyildir. Buna görə də onun üzərindən dəyişmə müqaviləsinin icrası yolverilməzdir. Maddənin dispozisiyasından aydın olur ki, əgər bu əməl tibb müəssisəsindən kənarında baş verirsə, adam oğurluğu hesab olunmalıdır. Eyni zamanda, tibb müəssisəsində törədilsə belə, əgər uşağın mühafizə edilməsi və ya ona qayğı göstərilməsi vəzifəsi həvalə olunmayan şəxs tərəfindən törədilsə, yenə adam oğurluğu maddəsi ilə tövsif olunmalıdır. Nəzərə alsaq ki, cinayət qanununda tamah məqsədilə adam oğurluğunun törədilməsi tövsifi əhəmiyyət daşıyaraq məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi müəyyən olunmuşdur (CM-nin 144.2.6-cı maddəsi), bu təqdirdə yalnız məkan fərqinə görə və xüsusiləşmiş subyektə görə əmələ hüquqi qiymətin bir-birindən paradoksal dərəcədə fərqlənməsi absurddur. Azərbaycan Respublikasının CM-də bir qayda olaraq, xüsusi subyekt məsuliyyətin fərdiləşdirilməsində rol oynayır. Konkret halda, müvafiq norma subyektin üzərinə əlavə

məsuliyyət qoymalı olduğu halda, adam oğurluğuna münasibətdə çox aşağı həddə cəza təyini nəzərdə tutur. Fikrimizcə, bu əməlin törədilməsinə görə sanksiya aşağıdakı kimi müəyyən olunmalıdır: “səkkiz ildən 12 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır”.

Özgənin uşağını dəyişdirmə əməlinin fiziki ziyanından başqa, çox dərin mənəvi zərəri də danılmazdır. Burada uşağın azadlığı, valideynin qanunla qorunan hüquq və mənafeləri ziyan çəkir. Əmələ hüquqi qiymət verilməsinədəki boşluğun aradan qaldırılması cəzanın sosial ədaləti bərpa etmək məqsədini təmin etmiş olar.

Digər tərəfdən bu əməlin ehtiyatsızlıqdan törədilməsi cinayət qanununda nəzərdə tutulmayıb. Burada kriminalizasiya prosesinin vacibliyi özünü göstərir. Əməlin mənfi motivlər olmadan - ehtiyatsızlıqdan törədilməsi dekriminal olmamalıdır. Çünki bu, tibb personalında məsuliyyətsizlik hissini yarada bilər. Dəyişmə zamanı insanın azadlığı, onun kimliyi, şəxsiyyəti zərər görür. Cinayət qanununda aşağıdakı məzmununda yeni maddənin əlavə edilməsini təklif edirik:

172-1 “Tibb müəssisələrində uşağın mühafizəsi və ya ona qayğı göstərilməsi vəzifəsini daşıyan şəxs tərəfindən ehtiyatsızlıqdan özgənin uşağını dəyişdirmə - bir ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır”.

İnsan hüquq və azadlıqlarının təmini, xüsusilə də gender hüququ baxımından əhəmiyyət daşıyan məsələlərdən biri də, Cinayət Məcəlləsinin 176-1-ci maddəsi, yəni, “Qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmə” maddəsi ilə əlaqədardır. (2) Belə ki, bu maddədə zərərçəkmiş şəxsin xüsusiləşməsi, yəni ancaq qadının bu maddədən zərərçəkmiş şəxs qismində tanınması insan hüquq və azadlıqlarının təminində cinsi fərq yaratmış olur. Bu, ilk növbədə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsində

təsbitini tapmış “Bərabərlik hüququ”na ziddir. Həmin maddədə qeyd edilir ki, hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir. Kişi ilə qadının eyni hüquqları və azadlıqları vardır. Dövlət, irqindən, etnik mənsubiyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, etnik, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır (1).

Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli 5Nə-li qərarında deyilir ki, insan hüquqları ümumi səciyyəyə malikdir və bütün insanlar heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən əsas hüquq və azadlıqlara malikdirlər və s. (6).

Nəzərə alaq ki, praktiki cəhətdən kişinin də nigaha məcburi daxil olması mümkündür. Belə olan təqdirdə, konkret halın cinayət tərkibi yaratmaması mübahisə doğurur və insan hüquq və azadlıqlarının təminində bərabərlik hüququnu birbaşa pozur.

Bütün bunları nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 176-1-ci maddəsinin aşağıdakı formada təsbit olunmasını təklif edirik:

176-1 Qadını və ya kişini nikaha daxil olmağa məcbur etmə

176-1.1. Qadını və ya kişini nikaha daxil olmağa məcbur etmə –

iki min manatdan üç min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

176-1.2. Eyni əməllər nikah yaşına çatmayan şəxs barəsində törədildikdə –

üç min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya dörd ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Fikrimizcə, konkret maddənin qeyd olunan məzmununda müəyyənləşdirilməsi insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində bərabərlik hüququnu tam təmin etmiş olar.

Cinayət Məcəlləsində təkmilləşdirilməyə ehtiyacı olan tərkiblərdən biri də 246-cı maddədir. “Tarix və mədəniyyət abidələrini qəsdən məhv etmə və ya korlama” adlanan bu tərkib böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət kimi təsbit olunmuş, törədilməsinə görə iki min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən olunmuşdur.(2) Maddənin dispozisiyası dövlət tərəfindən mühafizə olunan tarix və mədəniyyət abidələrini qəsdən məhv etmə və ya korlama kimi formulə olunmuşdur. Bu tərkibi bir sıra oxşar tərkiblərlə müqayisə etdikdə, görürük ki, sanksiya sistemi qüsurlu qurulmuşdur, obyektiv cəhətdən bir-birinə bənzəyən əməllərin sanksiyası adekvat müəyyən olunmamışdır. Halbuki, qanunvericilik texnikası baxımından xüsusiləşmiş predmetlər, xüsusisi subyekt və xüsusiləşmiş zərərçəkmiş şəxs xüsusi normaların yaranmasına səbəb olur və bir qayda olaraq, məsuliyyətin differensiasiyasına da artan xətlə təsir göstərir. “Tarix və mədəniyyət abidələrini qəsdən məhv etmə və ya korlama” ictimai mənəviyyət əleyhinə törədilən cinayət olmaqla xalqın, dövlətin milli-mənəvi, tarixi dəyərlərinə zərər vurur. Tarix və mədəniyyət abidələrinin məhv edilməsi, korlanması nəinki qəsdən, ehtiyatsızlıqdan törədildikdə belə cinayət məsuliyyətinə səbəb olmalıdır. Müqayisəli təhlil edək: CM-nin 245-ci maddəsi “Qəbir üzərində təhqiredici hərəkət adlanır”. Bu maddədə qəbirin korlanması, zədələnməsi, məhv edilməsi də təhqiredici hərəkət hesab olunur. Bu əməl az ağır cinayətlər kateqoriyasına daxil olmaqla, iki ilədək müddətə islah işləri və ya beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır. Maddənin dispozisiyasından belə

məlum olur ki, əgər qəbir tarix və ya mədəniyyət abidəsidirsə və korlanmışsa, yaxud məhv edilmişsə, böyük ictimai təhlükə törətməyən əməl, hər hansı digər qəbirdirsə az ağır cinayət kateqoriyasına aid olacaqdır. Digər bir müqayisəli məqam, CM-nin 183-cü maddəsi ilə əlaqədardır. CM-in 183.1-ci maddəsinə görə, xüsusi tarixi, elmi, ədəbi və ya mədəni dəyəri olan əşyaları və ya sənədləri üsulundan asılı olmayaraq talama beş ildən yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır. CM-nin 183.2.3-cü maddəsində isə qeyd olunur ki, eyni əməllər bu Məcəllənin 183.1-ci maddəsində göstərilən əşyaların və ya sənədlərin məhv olmasına, korlanmasına və ya dağıdılmasına səbəb olduqda səkkiz ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır. Burada isə tarixi, mədəni əhəmiyyətinə görə eyni olan predmetlərin məhv edilməsinə münasibətdə (göründüyü kimi hər iki əməlin obyektiv cəhəti arasında uyğunluq özünü göstərir) iki tərkibin sanksiyaları arasında kəskin fərqi müşahidə edirik. Növbəti məqam odur ki, cinayət qanununun 187-ci maddəsində əmlakın ehtiyatsızlıqdan məhv edilməsi və ya zədələnməsi əməli kriminallaşdırıldığı halda, tarix və mədəniyyət abidəsinə qarşı belə əməl dekriminaldır.

Cinayət Məcəlləsinin 183, 186, 187, 245-ci maddələrinin müqayisəli təhlili zamanı bu qənaətə gəlmək olur ki, 246-cı maddə təkmilləşdirilməlidir. Bütün bu məqamları nəzərə alaraq, cinayət qanununun 246-cı maddəsinin aşağıdakı formada təsbit olunmasını təklif edirik:

Maddə 246. Tarix və mədəniyyət abidələrini məhv etmə və ya korlama

246.1. Dövlət tərəfindən mühafizə olunan tarix və mədəniyyət abidələrini qəsdən məhv etmə və **ya korlama**

– **yeddi** ildən on iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır

246.2. Dövlət tərəfindən mühafizə olunan tarix və mədəniyyət abidələrini **odla** və ya başqa yüksək təhlükə mənbəyi ilə ehtiyatsız davranma üzündən məhv etmə və ya korlama–

– iki min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Digər bir məsələ, heyvanlara qarşı qəddar və ya rəhmsiz davranış ilə əlaqədardır. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin “Ətraf mühitin mühafizəsi, təbiətdən istifadə və ekoloji təhlükəsizlik qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalər” adlanan 25-ci fəslində 274-cü maddədə qeyd edilir ki, heyvanlarla rəhmsiz davranmaqla onların şikəst və ya tələf edilməsinə görə beş yüz manat məbləğində cərimə edilir (4). Bu məsələnin inzibati xətalər haqqında qanunvericilikdən çıxarıldıraq cinayət-hüquqi aspektdə kriminallaşdırılmasının lehinəyik. Əvvəla tərkibin qeyd olunan fəsildə təsbiti obyekt uyğunsuzluğunu yaradır. Belə ki, subyekt tərəfindən hər hansı heyvana qarşı rəhmsiz davranış həyata keçirilirsə, ilk növbədə ictimai mənəviyyət ziyan çəkmiş olur. Təsadüfi deyildir ki, tez-tez sosial şəbəkələrdə bu kimi halların nümayişini görürük və bu zaman, insanların haqlı hiddətinin şahidi oluruq. Eyni zamanda, heyvanlara qarşı qəddarlıq törədən şəxslərin mənəvi keyfiyyətləri müzakirə olunur. Bir çox ölkələrin cinayət qanununda (məs. Qırğızıstan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin “İnsanların ruhi-əxlaqi sağlamlığı əleyhinə cinayətlər” fəslində 163-cü maddə) heyvanlara qarşı qəddar davranılması ilə əlaqədar əməl kriminallaşdırılmışdır. Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasının CM-nin “İctimai mənəviyyət əleyhinə cinayətlər” fəslinə 246-1-ci maddə əlavə olunmaqla heyvanlara qarşı törədilən cinayətlərə hüquqi qiymət verilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının CM-nin “İctimai mənəviyyət əleyhinə cinayətlər” fəslinə aşağıdakı məzmununda yeni maddənin əlavə olunmasını təklif edirik:

Maddə 246-1. Heyvanlarla qəddar rəftar edilməsi

Heyvanlarla qəddar davranmaqla onlara əzab, işgəncə verilməsi, yaxud şikəst və ya tələf edilməsinə görə

– altı yüz manatdan min manatadək miqdarda cərimə, iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç yüz altmış saatadək ictimai işlər ilə cəzalandırılır.

Dövlət öz cəza siyasətini ali qanunverici orqan olan Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qəbul etdiyi Cinayət Məcəlləsi vasitəsilə təmin edir. Olduqca əhəmiyyətli bir məqam da ondadır ki, cinayət məsuliyyətini müəyyən edən və cinayət törətmiş şəxsin cəzalandırılmasını nəzərdə tutan qanunlar yalnız Cinayət Məcəlləsinə daxil olunduqdan sonra tətbiq edilə bilər. Əks halda baş vermiş əməl hətta ictimai əxlaqla pislənilsə belə, onunla cinayət-hüquqi mübarizə aparılması mümkün olmur.

Məqalənin davamı olaraq, cəzanın fərdiləşdirilməsi məqamlarına diqqət yetirək. Cəzanın fərdiləşdirilməsi cinayət qanununun ümumi və xüsusi hissəsində əks olunmuş müddələrin vəhdət şəklində şəxsə tətbiq olunması prosesidir.

İlk növbədə, respublikamızın cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyində yüngülləşdirici və ağırlaşdırıcı halların adlandırılması ilə əlaqədar fərqli terminologiyadan istifadə olunduğunun şahidi oluruq. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində “cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdırıcı hallar”, Cinayət-Prosessual Məcəllədə isə “məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdırıcı hallar” ifadəsindən istifadə olunur (CPM m.28.4.2; 28.4.3; 32.2.4; 289.3.6; 353.2.3 və s.) (3). Nəzərə alsaq ki, həm CM-də, həm də CPM-də istifadə olunan anlayışlar mahiyyət etibarilə eyni mənanı ifadə edirlər, fikrimizcə, burada bu halların ayrı-ayrı terminlərlə ifadə olunması yolverilməzdir. Cinayət hüquq ədəbiyyatında bu məsələ ətrafında kifayət qədər müzakirələr aparılmışdır. Əksər müəlliflərin fikrincə, haqqında danışılan hallar “cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdırıcı hallar” kimi adlandırılmalıdır. Fikrimizcə, “cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdırıcı hallar” termini daha doğru hesab edilməlidir. Çünki, cəza təyini zamanı nəzərə alınan yüngülləşdirici və ağırlaşdırıcı hallar məsuliyyət

yətə deyil, məhz cəzaya təsir göstərir. Məsuliyyət şəxsin öz əməlinə görə dövlət qarşısında cavab vermək vəzifəsidir. Hər hansı bir şəxs cinayəti törətdikdən dərhal sonra onun cinayət məsuliyyəti, başqa sözlə desək, törətdiyi əmələ görə cavab vermək öhdəçiliyi yaranır. Bu mənada, məsuliyyəti deyil, cəzanı yüngülləşdirmək (yaxud ağırlaşdırmaq), yəni onun müddətini və ya ölçülərini yüngülləşdirmək (yaxud ağırlaşdırmaq) mümkündür.

Buna görə də, cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar anlayışı daha düzgündür və fikrimizcə, daha dəqiqdir. Həm də belə adlandırma məhkəmələrin həmin halları bilavasitə cəza təyini zamanı nəzərə almasını müəyyən edir.

Cinayət qanununun təkmilləşdirilməsi işinin daha da səmərəli həyata keçirilməsi üçün xarici ölkələrin cinayət qanunvericiliyinin öyrənilməsi və müqayisəli şəkildə təhlili olduqca əhəmiyyətli bir işdir. Bu baxımdan, xarici ölkələrin cinayət qanunvericiliyinin təhlili əsasında cəzanın fərdiləşdirilməsinin ən əsas göstəricilərindən olan cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar institutu ətrafında mövcud olan elmi biliklərin müqayisəli şəkildə öyrənilməsinə diqqət yetirək. Belə təhlillər respublikamızın qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi üçün həmin ölkələrin bu sahədəki təcrübəsindən istifadə etməyə kömək edir.

Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il 30 dekabr tarixli Cinayət Məcəlləsinin ağırlaşdırıcı hallarla bağlı müddəələrindən fərqli cəhətləri olan bəzi xarici ölkələrin Cinayət Məcəllələrinin müvafiq normalarının müqayisəli təhlilinə nəzər yetirək.

Almaniya Federativ Respublikasının 13 noyabr 1998-ci il Cinayət Məcəlləsinin 49-cu paragrafı cəzanı xüsusilə yüngülləşdirici hallar adlanır. Bu paragrafda qeyd olunur ki, yüngülləşdirici hallar aşağıdakı formalarda tətbiq oluna bilər:

1. Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası 3 ildən az olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz oluna bilər.

2. Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının müddəti, əgər iş üzrə yüngülləşdirici hallar müəyyən olunmuşdursa, cinayət qanununun normasında nəzərdə tutulmuş cəzanın yuxarı həddinin $\frac{3}{4}$ -dən artıq ola bilməz. Bu qayda cərimə növündə cəza nəzərdə tutulmuş sanksiyalar üzrə də nəzərə alınır. Azadlıqdan məhrum etmə cəzasının müddəti sanksiyada əgər 5 və 10 il arasında nəzərdə tutulmuşdursa, 2 ilə qədər azaldıla bilər, 2-3 il azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş sanksiyalar 6 aya qədər, 1 il azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuş sanksiyalar isə 3 aya qədər azaldıla bilər. Digər hallarda isə, cinayət qanununda nəzərdə tutulmuş həddin ən aşağı dərəcəsi nəzərə alınır. Qeyd olunan paragrafda göstərilir ki, məhkəmə tərəfindən cəzanın yüngülləşməsinə dair birbaşa göstərişin Cinayət Məcəlləsinin konkret maddəsində nəzərdə tutulduğu halda bu normadan istifadə edilir.

Almaniya Cinayət Məcəlləsinin 21-ci paragrafında az anlaşıqlıq vəziyyətində cinayət törətmiş şəxsin cəzasının yüngülləşdirilməsi ilə əlaqədar norma nəzərdə tutulmuşdur. Bu zaman cinayət törətmiş şəxsə cəza ilə yanaşı tibbi xarakterli məcburi tədbirlər də tətbiq olunur.

Almaniya Federativ Respublikasının Cinayət Məcəlləsində ağırlaşdırıcı hallara həsr olunmuş ayrıca maddə nəzərdə tutulmur. Məcəllənin 46-cı paragrafında cəza təyini üçün əsasları adlanan maddədə qeyd olunur ki, cəza təyini zamanı məhkəmə törədilmiş əməllə əlaqədar cəzanı həm yüngülləşdirən, həm də ağırlaşdıran halları nəzərə almalıdır (8). Bu zaman aşağıdakı hallara diqqət yetirilir:

- əməli törətməyə səbəb olan motiv və məqsəd;
- törədilmiş əməlin səbəbləri və iradənin ifadə olunma forması;
- vəzifələrin pozulmasının dərəcəsi;
- əməlin törədilmə üsulu və nəticəsinin dərəcəsi;
- cinayət törətmiş şəxsin əvvəlki həyat tərzi, şəxsi həyatı və maddi vəziyyəti, həmçinin

onun cinayət törətməkdən sonrakı davranışları, onun cinayətin nəticələrinin aradan qaldırılması və zərərçəkmişə dəymiş ziyanın ödənilməsi ilə əlaqədar hərəkətləri.

Almaniyanın Cinayət Məcəlləsində cəzanı ağırlaşdıran hallar Məcəllənin Xüsusi hissəsində ayrı-ayrı cinayət tərkiblərində nəzərdə tutulmuş qaydalara uyğun olaraq hesablanır. Bu Məcəllədə o da qeyd olunur ki, cinayətin tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulmuş hallar cəza təyini zamanı təkrarən cəzanı ağırlaşdıran hallar kimi nəzərə alın bilməz. Qeyd olunan müddə Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 61.3-cü maddəsində də müəyyən olunmuşdur. Fikrimizcə, cəzanı ağırlaşdıran halların ayrıca bir maddədə sistemləşdirilmiş şəkildə nəzərdə tutulması Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin müsbət xüsusiyyətlərindən biri kimi vurğulanmalıdır. Məlumdur ki, cinayət qanunvericiliyimizdə cəzanı ağırlaşdıran halların dairəsi qapalı xarakter daşıyır və cinayət qanununda nəzərdə tutulmayan hər hansı bir ağırlaşdırıcı halın məhkəmələr tərəfindən nəzərə alınmasına yol verilmir. Ağırlaşdıran halların bu formada tənziimi onların tətbiqi zamanı sui-istifadə hallarının qarşısını almağa və onların təcrübədə tətbiqini asanlaşdırmağa xidmət edir.

Belarus Respublikasının 2 iyun 1999-cu il tarixli Cinayət Məcəlləsinin 63-cü və 64-cü maddəsində təhlil edilən hallar məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar adı altında təsbit edilir. Fikrimizcə, Belarus Respublikası CM-də yüngülləşdirici və ağırlaşdırıcı halların adı dəqiq ifadə edilməmişdir. Çünki, bu hallar bilavasitə cəza təyini ilə bağlı məsələləri tənzimləyən fəsildə əks olunmasına baxmayaraq, onların adı fəslin məzmununa uyğun gəlmir. Cinayət qanunvericiliyi bu halları məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar termini ilə ifadə etsə də, onları cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar kimi nəzərdə tutur. Bu mənada, yüngülləşdirici və ağırlaşdırıcı halların adlandırılması ilə bağlı respublikamızın cinayət

qanunvericiliyinin mövqeyini doğru hesab edirik.

Belarus Respublikasının CM-nin müddəalarına əsasən, cinayətin xüsusi tapşırıq üzrə cinayətkar dəstənin tərkibində olmaqla törədilməsi, cinayətin qoca şəxs tərəfindən törədilməsi Azərbaycan qanunvericiliyindən fərqli məqamlar kimi özünü göstərir (14).

Belarus Cinayət Məcəlləsinin 63.2-ci maddəsinə görə, məhkəmə qanunda göstərlməyən halları cəzanı yüngülləşdirən hallar qismində nəzərə ala bilər. Belarus Respublikasının Cinayət Məcəlləsində 63-cü maddənin 11-ci bəndində təqsirləndirilən şəxsin qoca yaşda olması yüngülləşdirici hal kimi nəzərdə tutulmuşdur. Ancaq qoca yaş kriteriyası altında hansı yaş həddündəki şəxslərin nəzərdə tutulması məsələsinə məcəllədə münasibət bildirilməmişdir.

Bu Məcəllənin 64-cü maddəsində əks olunmuş məsuliyyəti ağırlaşdırıcı hallarla bağlı müddəaları demək olar ki, Azərbaycan Respublikasının CM-nin cəzanı ağırlaşdıran hallar adlanan 61-ci maddəsinin müddəaları ilə eynilik təşkil edir. Lakin bir sıra fərqli məqamların olduğunu da görmək mümkündür. Məsələn: xidməti andı pozmaqla cinayətin törədilməsi; qəsdən təhlükəsizlik qaydalarını pozaraq ehtiyatsızlıqdan cinayətin törədilməsi; cinayətin alkoqollu içkilərdən, psixotrop maddələrdən istifadə etməklə törədilməsi; cinayətin əvvəllər cinayət törətmiş şəxs tərəfindən törədilməsi. Belarus Respublikasının CM-də o da qeyd olunur ki, cinayətin alkoqollu içkilərdən, psixotrop maddələrdən istifadə etməklə törədilməsi və cinayətin əvvəllər cinayət törətmiş şəxs tərəfindən törədilməsi halını məhkəmə işin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq ağırlaşdırıcı hal kimi nəzərə almaya bilər. Belə bir müddəə Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-in 37-ci maddəsi ilə müəyyən olunurdu (7). Hesab olunurdu ki, cinayətin xarakterindən asılı olaraq, məhkəmə sərəxş vəziyyətdə cinayət törədilməsi halını məsuliyyəti ağırlaşdıran hal hesab etməyə bilər. 1960-cı il CM-dən fərqli olaraq 1999-cu il CM-də bir sıra dəyişikliklər nəzərdə tutulur.

Belə ki, 1960-ci il CM-in 37-ci maddəsində əksini tapmış “cinayətin sərxoş halda olan şəxs tərəfindən törədilməsi” ağırlaşdırıcı hal kimi 1999-cu il CM-də qeyd olunmuş. “Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 25 iyun 2003-cü il tarixli 4 Nöli Qərarının 2-ci hissəsində qeyd olunur ki, cəzaların tətbiqi məsələsi müzakirə edilərkən cəzanın növü və miqdarının seçilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Cəza birinci növbədə təqsirləndirilən şəxsin islah olunmasına xidmət etməlidir. Cəzaların tətbiqi məsələləri müzakirə edilərkən eyni zamanda təqsirli şəxsin ailədə mənfi davranışını təsdiq edən məlumatların olub-olmaması (məsələn, sərxoşluğa qurşanması, ailə üzvlərinə qəddar münasibət göstərməsi, uşaqların tərbiyəsinə mənfi təsir göstərən hərəkətlərə yol verməsi və s.) kimi hallara da diqqət yetirilməlidir (5).

Eyni zamanda, 1999-cu il CM-in 23-cü maddəsində qeyd olunur ki, səbəbindən asılı olmayaraq (alkoqollu içkilərin qəbulu, narkotik vasitələrdən və ya psixotrop maddələrdən istifadə nəticəsində) sərxoş halda cinayət törətmiş şəxs cinayət məsuliyyətindən azad olunmur (2). Həmçinin, yuxarıda adı çəkilən plenum qərarının 6-cı bəndində bununla bağlı xüsusi qeydlər mövcuddur. Göstərilir ki, cinayətin alkoqollu içkilərdən, narkotik, psixotrop və ya digər güclü təsir edən maddələrdən istifadə nəticəsində törədilməsi qanunla cəzanı ağırlaşdıran hallara aid edilməmişdir. Lakin belə məlumatlar CM-in 58.3-cü maddəsinə uyğun olaraq, müvafiq əsaslar olduqda şəxsiyyəti səciyyələndirən məlumatların qiymətləndirilməsi zamanı nəzərə alın bilər (5).

Təcrübədə müəyyən olunur ki, heç də hər bir halda sərxoşluq ağırlaşdırıcı hal kimi çıxış edə bilməz. Fikrimizcə, düzgün olaraq qanunverici “sərxoş halda cinayət törədilməsi” halını ağırlaşdırıcı hal kimi hesab etmir. Çünki, burada ciddi müəyyən olunmuş istiqamətlilik yoxdur, yəni bu hal heç də hər zaman əməlin və onu törətmiş şəxsin yüksək ictimai təhlükəliliyinin göstəricisi kimi çıxış etmir.

Qazaxıstan Respublikasının CM-də yüngülləşdirici halları tənzim edən müddəalar “cinayət məsuliyyətini və cəzanı yüngülləşdirən hallar” adı altında 53-cü maddədə təsbit edilir. Bu Məcəllənin 53-cü maddəsinin 1-ci hissəsinin “k” bəndində səmimi peşmançılıq yüngülləşdirici halların siyahısında göstərilir. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 59.1-ci maddəsində adı çəkilən hal nəzərdə tutulmur. Səmimi peşmançılıq CM-nin 59.1.9-cu maddəsində göstərilən fəal peşmançılıq hərəkətləri ilə bağlı olmalıdır. Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 59.1.9-cu maddəsinin mövqeyi daha düzgündür.

Qazaxıstan Respublikasının CM-nin 54-cü maddəsində ağırlaşdırıcı hallar “cinayət məsuliyyətini və cəzanı ağırlaşdıran hallar” adı altında nəzərdə tutulmuşdur (11). Bu Cinayət Məcəlləsinin ağırlaşdırıcı halları nəzərdə tutan maddələri MDB ölkələrinin Model Cinayət Məcəlləsinin müddəaları əsasında qurulmuşdur və Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin maddələrinə uyğundur. Belorusiya Respublikasının Cinayət Məcəlləsində olduğu kimi Qazaxıstan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində də Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsindən fərqli olaraq xidməti andı pozmaqla cinayətin törədilməsi; cinayətin alkoqollu içkilərdən, psixotrop maddələrdən istifadə etməklə törədilməsi halları ağırlaşdırıcı hallar kimi göstərilmişdir. Qazaxıstanın CM-də də qeyd olunur ki, işin faktiki hallarından asılı olaraq, məhkəmə sərxoş vəziyyətdə cinayət törədilməsi halını məsuliyyəti ağırlaşdıran hal hesab etməyə bilər.

Qırğızıstan Respublikasının 18 sentyabr 1997-ci il tarixli CM-də təklil edilən hallar məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar kimi təsbit edilir. Məcəllənin 54-cü maddəsində məsuliyyəti yüngülləşdirən 8 hal öz əksini tapmışdır. Bu hallar milli qanunvericiliyimizə uyğunluq təşkil edir

Qırğızıstan Respublikasının CM-də “cəzanı yüngülləşdirən hallar olduqda cəzanın təyin edilməsi” məsələsini nizama salan ayrıca maddə nəzərdə tutulmur. Həmin məsələ cəzanı

yüngülləşdirən halların siyahısını nəzərdə tutan CM-nin 54-cü maddəsi ilə tənzimlənir (12).

Milli qanunvericiliyimizə uyğunluq vardır, lakin Qırğızıstan Respublikasının CM-də qeyd olunur ki, məhkəmə cinayətin xarakterindən asılı olaraq məcəllədə sadalanan hər hansı halı ağırlaşdırıcı hal kimi nəzərə almaya bilər. Həmçinin, cəza təyini zamanı məhkəmə Cinayət Məcəlləsinin qeyd olunan maddəsində əksini tapmayan hər hansı bir ağırlaşdırıcı halı nəzərə ala bilməz. Göründüyü kimi, qeyd olunan maddədə nəzərdə tutulan göstəriş ağırlaşdırıcı halların nəzərə alınması ilə əlaqədar məhkəmələrə müəyyən mənada sərbəstlik verir. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsindən fərqli olaraq Qırğızıstan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində ağırlaşdırıcı halların tətbiqi məhkəmənin vəzifəsini deyil, hüququnu təşkil edir. Fikrimizcə, Respublikamızın cinayət qanunundakı göstəriş ədalətlik prinsipi nöqtəyi nəzərindən daha düzgündür. Məcəllədə əksini tapan ağırlaşdırıcı halların nəzərə alınması məhkəmənin hüququnu deyil, vəzifəsini təşkil etməlidir. Çünki, əks mövqe adı çəkilən halların tətbiqi ilə bağlı məhkəmələrdə sui-istifadə hallarının baş verməsinə gətirib çıxara bilər.

Litva Respublikasının 26 sentyabr 2000-ci il Cinayət Məcəlləsində 59-cu, 60-cı və 61-ci maddələr məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdırıcı hallar institutuna həsr olunmuşdur. CM-nin 59-cü maddəsində məsuliyyəti yüngülləşdirən hallar qeyd olunmuşdur:

Milli qanunvericiliyimizdən fərqli məqamlar kimi, cinayətin zərərçəkmişin təhrikedici və riskli davranışları nəticəsində törədilməsi; cinayətin ümitsiz vəziyyətdə olan zərərçəkmişin xahişi ilə törədilməsi; cinayətin müqəssir şəxsin iradəsi ziddinə olaraq sərxoş vəziyyətə gətirilməsi nəticəsində törədilməsi; müqəssirin cinayət törətməyə etiraz edə bilməməsi nəticəsində törədilməsini göstərmək olar (13).

Ağırlaşdırıcı hallar qismində isə Litva Respublikasının CM-nin 60-cü maddəsində aşağıdakılar nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunundan fərqli məqamlara aiddir: cinayətin zərərçəkmiş

üzərində sınaq məqsədilə və ya təhqiredici hərəkətlərlə törədilməsi; cinayətin alkoqollu, narkotik və ya insan psixikasına təsir edən digər vasitələrin təsiri nəticəsində törədilməsi.

Litva Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 61-ci maddəsində yüngülləşdirici və ağırlaşdırıcı hallar olduqda cəza təyin edilməsi məsələləri tənzimlənir.

İspaniyanın 1995-ci il Cinayət Məcəlləsinin III və IV fəslə (maddə 22 və 23) məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdırıcı hallara həsr olunmuşdur. Məcəllənin 22-ci maddəsində yüngülləşdirici hallar qismində milli qanunvericiliyimizdən fərqli aşağıdakı hallar nəzərdə tutulur: əgər müqəssir şəxs alkoqollu içkilərin toksikoloji və digər uyuşdurucu narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin təsiri altında cinayət törətmişsə.

İspaniyanın 1995-ci il Cinayət Məcəlləsinin IV fəslə (maddə 23) məsuliyyəti ağırlaşdırıcı hallara həsr edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunundan fərqli məqamlar aşağıdakılardır:

- 1) cinayətin xəyanət etməklə törədilməsi;
- 2) cinayətin aldatmaqla, hakimiyyətdən sui-istifadə etməklə, zərərçəkmiş şəxsin müdafiə olunmasına mane olan şəraitdən, zəmindən istifadə etməklə və digər şəxslərin köməyindən istifadə etməklə törədilməsi;
- 3) cinayətin göstərilmiş etimaddan sui-istifadə etməklə törədilməsi; (10)

Göründüyü kimi, İspaniyanın CM-də yüngülləşdirici və ağırlaşdırıcı halları ifadə edən müddəalar qeyri dəqiq xarakter daşıyır və onların təcrübədə tətbiqi bir sıra çətinliklərə gətirib çıxara bilər. Cəza təyini ilə əlaqədar diqqət çəkən məqamlardan biri də odur ki, İspaniyanın Cinayət Məcəlləsi cinayətə cəhdə görə təyin olunan cəzanı bitmiş cinayətə görə təyin olunan cəzadan 2 dəfə və ya daha az həcmdə nəzərdə tutur. İştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə isə digər iştirakçıların məsuliyyəti icraçının məsuliyyətindən iki dəfə az nəzərdə tutulur.

1992-ci il Fransanın yeni CM-də cinayətlərin residivinə görə daha ağır qaydalar

nəzərdə tutulur. Lakin cəzanın yüngülləşdirilməsi ilə əlaqədar məhkəməyə daha geniş səlahiyyətlər verilir. CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrinin sanksiyasında əksər hallarda cəzanın son həddinin həcmi (müddəti) əksini tapır ki, bu da yüngülləşdirici halların nəzərə alınmasında hərəkət sərbəstliyinə imkan verir.

Hollandiyanın hazırda qüvvədə olan 3 mart 1881-ci il CM-də yüngülləşdirici və ağırlaşdırıcı halların ümumiyyətlə siyahısı göstərilir. Hollandiyanın cinayət qanunvericiliyi hər bir konkret halda bu məsələnin həllini məhkəmənin öhdəsinə buraxıb (9).

Xarici ölkələrdən İsrailin Cinayət Qanununda da cəzanı ağırlaşdıran hallara həsr olunmuş ayrıca maddə yoxdur. Cəzanı ağırlaşdırıcı hallar müxtəlif cinayət tərkiblərində nəzərdə tutulur.

İngiltərənin cinayət qanunvericiliyində cəzanın anlayışı və məqsədi, təyin edilən cəzanın həcminə və müddətinə təsir göstərən hallar haqqında göstərişlər nəzərdə tutulmur. Bu ölkənin hakimləri cəza təyini zamanı geniş hüquqlara malikdirlər. İngiltərənin cinayət qanununda istisna təşkil edən bir sıra cinayətlər mövcuddur ki, onların törədilməsinə görə sanksiyalar qəti müəyyən olunmuşdur. Qanunverici statutlarda konkret cinayətə görə adətən, cəzanın yuxarı həddini müəyyən edir. Qanunda cəzanın aşağı həddi çox az hallarda göstərilir. Qeyd edilir ki, məhkəmə cəza təyini zamanı cinayətlə və təqsirləndirilən şəxslə bağlı olan halları nəzərə almalıdır. Əgər cinayətlə və təqsirləndirilən şəxslə bağlı müstəsna

hallar yoxdursa, məhkəmə qanuna istinad etməklə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasını təyin edə bilər. Əgər məhkəmə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasını təyin etmərsə, onda gəlidiyi nəticəni və müstəsna halları açıq məhkəmə iclasında göstərməlidir. İngiltərə qanunvericiliyinin bu müddəaları müəyyən hallar mövcud olduqda cəzanın yüngülləşdirilməsinin mümkünlüyünü göstərir.

İtaliyanın Cinayət Məcəlləsinə nəzər salsaq, müəlliminə qarşı, valideyninə qarşı cinayətin törədilməsi hallarının cəzanı ağırlaşdırıcı halların siyahısında nəzərdə tutulduğunu görürük. Hesab olunur ki, valideyninə və ya müəlliminə qarşı cinayətin törədilməsi təqsirləndirilənin mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərinin aşağı olmasından, onda insanlıq duyğularının olmamasından xəbər verir. Bütün bunlar da onun şəxsiyyətinin ictimai təhlükəliliyini xarakterizə edən xüsusiyyətlər kimi özünü biruzə verir.

Göründüyü kimi, cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdırıcı hallar əksər xarici ölkələrin cinayət qanunvericiliyində nəzərdə tutulur. Lakin hər bir konkret ölkənin Cinayət Məcəlləsində onların ifadə forması və tətbiqi xüsusiyyətləri fərqlidir.

Bütün bunları nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, xarici ölkələrin cinayət qanunvericiliyinin müqayisəli şəkildə tədqiqatının aparılması ağırlaşdırıcı və yüngülləşdirici halların, daha ümumiləşmiş ifadə etsək cəzanın fərdiləşdirilməsi institutunun hərtərəfli təhlilinə yol açır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. <https://www.e-qanun.az/framework/897>
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. <https://www.e-qanun.az/framework/46947>
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. <https://e-qanun.az/framework/46950>
4. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi. <https://e-qanun.az/framework/46960>
5. “Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 25 iyun 2003-cü il tarixli 4 Nəli Qərarı. <https://e-qanun.az/framework/16741>
6. Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin

- presidentlərinin tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli 5№ li qərarı. <https://e-qanun.az/framework/16701>
7. Azərbaycan Respublikasının Cınayət Məcəlləsi (1960). Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 1999, 279 s.
 8. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2023, 522 с.
 9. Уголовный кодекс Голландии. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2022, 509 с.
 10. Уголовный кодекс Испании. Под. ред. док. юрид. наук профессора Н.Ф.Кузнецовой и док. юрид. наук профессора Ф.М.Решетникова. М.: Зерцало, 1998, 342 с.
 11. Уголовный кодекс Республики Казахстан. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2023, 464 с.
 12. Уголовный кодекс Кыргызской Республики. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2021, 350 с.
 13. Уголовный кодекс Литовской Республики. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2022, 468 с.
 14. Уголовный кодекс Республики Беларусь. СПб.: Юридический центр Пресс, 2021, 298 с.

Açar sözlər: insan hüquq və azlıqlarının təmini, məsuliyyətin və cəzanın fərdiləşdirilməsi, cinayət qanununun təkmilləşdirilməsi

Samira Babayeva

*The Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Azerbaijan
Department of Law
Ph.D. in Law, Associate Professor*

INDIVIDUALIZATION OF CRIMINAL RESPONSIBILITY AND PUNISHMENT AS A CRITERION FOR ENSURING HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

ABSTRACT

Taking into account all the guiding principles, the application of the provisions of the criminal law to the person who committed the crime directly concludes with the process of individualization of criminal responsibility and punishment, which is the point that acts as a criterion for ensuring human rights and freedoms. The process of individualization is carried out in two directions: individualization of criminal liability and individualization of punishment. While the individualization of criminal liability is carried out by the legislator (Milli Majlis of the Republic of Azerbaijan), the individualization of punishment is carried out by law enforcement bodies and finally ends with the judge's sentencing process. The process of individualization of criminal responsibility is directly related to law-making activity. For this reason, the criminal law is constantly being improved in accordance with the development directions of the existing legal, political, cultural, and economic processes; certain elements that are incompatible with the requirements of the time are removed from the criminal law, and new elements are added. This process is referred to as the institution of criminalization and decriminalization in criminal law.

A crime is a socially dangerous act. Precise regulation of criminal acts in the criminal law ensures the differentiation of criminal responsibility. In our opinion, it is necessary to make a number of changes in the criminal law in connection with the more advanced organization of the case of differentiation of criminal liability.

***Keywords:** provision of human rights and freedoms, individualization of responsibility and punishment, improvement of the criminal law*

Самира Бабаева

*Доцент кафедры Права Академии Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики,
доктор философии по праву*

ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И НАКАЗАНИЯ КАК КРИТЕРИЙ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

РЕЗЮМЕ

С учетом всех руководящих принципов применение положений уголовного закона к лицу, совершившему преступление, непосредственно завершается процессом индивидуализации уголовной ответственности и наказания, что является моментом, выступающим критерием обеспечения прав и свобод человека. Процесс индивидуализации осуществляется по двум направлениям: индивидуализация уголовной ответственности и индивидуализация наказания. Если индивидуализация уголовной ответственности осуществляется законодателем (Милли Меджлисом Азербайджанской Республики), то индивидуализация наказания осуществляется правоохранительными органами и завершается вынесением приговора судьей. По этой причине уголовное право постоянно совершенствуется в соответствии с направлениями развития существующих правовых, политических, культурных и экономических процессов, из уголовного закона удаляются отдельные элементы, несовместимые с требованиями времени, добавляются новые элементы. Этот процесс именуется институтом криминализации и декриминализации в уголовном праве. Преступление – это общественно опасное деяние. Четкая регламентация преступных деяний в уголовном законе обеспечивает дифференциацию уголовной ответственности. На наш взгляд, необходимо внести ряд изменений в уголовное законодательство в связи с более совершенной организацией дела о дифференциации уголовной ответственности.

***Ключевые слова:** обеспечение прав и свобод человека, индивидуализация ответственности и наказания, совершенствование уголовного законодательства*